

ПЕДАГОГІЧНА ЕСТЕТИКА ТА ЕТИКА

УДК 37.011.3-051(477)(092)

*Віктор Андрущенко,
м. Київ*

ІДЕЯ ВЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ АКАДЕМІКА ІВАНА ЗЯЗЮНА

У статті аналізується значення педагогічної спадщини Івана Зязюна для формування особистості вчителя ХХІ століття. Погляди вченого на академічний вигляд вчителя, його професійні якості, їх формування в педагогічному університеті тощо визначаються автором цілком суголосними новим підходам, які започатковані Законом України «Про освіту» (2017 р.) та Проектом «Нова українська школа».

Ключові слова: *освіта, культура, учитель, виховання.*

Постановка проблеми. Велике бачиться на відстані – вчить народна мудрість. І це справді так. Чим далі віддаляється від нас час, коли у вічність відійшов наш шановний учитель і друг, академік Іван Зязюн, тим більш рельєфно ми розуміємо сутність тієї спадщини, яку він залишив людству. Продовжуючи пошуки видатних українських педагогів, зокрема К. Ушинського, М. Пирогова, А. Макаренка та В. Сухомлинського, вчений започаткував творення моделі «педагогіки добра», концепції педагогічної майстерності, радості в системі педагогічної діяльності, суб'єкт-суб'єктних академічних практик, любові до дитини як особистості, етико-естетичний концепт краси педагогічної дії, педагогічної освіти дорослих, професійне становлення педагога, багато інших наративів, які сьогодні набувають ще більш високої актуальності, ніж тоді, коли були створені вченим.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних сюжетів педагогічної спадщини Івана Зязюна є ідея вчителя. Обґрунтуванню цієї ідеї вчений віддавав практично весь свій час і розум. Освіта, на його думку, розпочинається з учителя –

першої й найголовнішої людини, яка зустрічає дитину на порозі школи як представник суспільства. Ким він стане для неї? Вихователем-наставником, порадником, який організує освоєння системи знань, формування світогляду, виховання практичних навичок, умінь й тим самим забезпечить органічне входження в дорослий світ чи байдужим і бездушним посередником між дитиною і суспільством, деспотом, який щоденно знущається з особистості, яка зростає? Це проблема. Глибока, історична, соціальна. Бажання кожного з нас віддати власну дитину в руки гарного вчителя наштовхується на суперечливе ставлення суспільства до особистості цього вчителя, негаразди якого змушують останнього покидати школу або ж виконувати свої функції надто формально.

Ми звикли до думки, що вчитель – це мислитель, мудра і шанована людина, громадський діяч, який здійснює навчальну і виховну роботу, допомагає дітям знайти свій шлях у житті. Хоча часто забуваємо, що такого вчителя треба готувати, навчати, виховувати в педагогічному закладі, відібравши з десятка чи сотні претендентів одного з тих, кому в душі від народження (від Бога?) закладена здатність і покликання до цієї святої професії.

«Medium non deserit ungulam; Caeli Phoebus iter radius tamen omnia lustrat» (Сонце ніколи не відхиляється від свого шляху. Але своїм промінням воно освітлює все). Це про вчителя. Учитель, як Сонце, ніколи не зрадить власному покликанню. Своїм подихом – істини добра і справедливості – він освітлює шлях усім, хто йде поруч, має можливість почути його вагомі слова, перейняти практику.

Учитель – одна з найдавніших і найшанованіших професій світу. В Єгипті, Вавилоні та державах Стародавнього Сходу учителями були жерці, служителі культу. У Стародавній Греції учителями призначались вільнонаймані громадяни, які зарекомендували себе високими знаннями, риторикою, поміркованим способом життя. В Римській імперії учителем був державний чиновник, який призначався указом імператора. В середні віки обов'язки вчителя виконували священики, монахи, пізніше в містах – наймані особи. Нові часи утверджували нові звичаї. Професія учителя ставала все більш масовою, доступною. У

низці випадків вона підпорядковувалась завданням формування лояльного до влади громадянина; в інших – навчання біблейському способу життя та поведінки; нерідко – жертвності заради загальної справи, досягнення тих чи інших загальних пріоритетів. Тоталітарні суспільства вимагали від учителя виконання ідеологічних та пропагандистських функцій.

І все ж, за деяким винятком, обумовленим історичними обставинами, економічними, політичними чи соціокультурними особливостями існування учителя, у всі часи й у всіх народів учитель здійснював глобальну гуманітарну місію – передавав учням суспільно вивірені знання, досвід, формував світогляд, цінності, переконання, готував їх до самостійного життя та праці. Враховуючи всесвітньо визначені роль і статус учителя в житті суспільства, Іван Зязюн обґрунтовував ідею учителя, яка в наш час утвердилась як провідна, гармонізуюча й об'єднувальна в демократично розвинених суспільствах і до якої наближаються країни, що стали на шлях демократичних перетворень. В українській системі освіти вона, на жаль, ще не має свого належного суспільного визнання.

В істинному розумінні вчитель є не просто людиною з необхідною фаховою підготовкою, завдяки якій він здійснює навчальну і виховну роботу з учнями; це людина, для якої спілкування з дітьми, навчально-виховна діяльність є внутрішнім покликанням, справою життя, історичною долею. Г. Сковорода називав таку діяльність «сродною працею», яку кожна людина має відшукати, освоїти й реалізувати.

Людина, яка претендує бути вчителем, повинна володіти рядом особливих якостей – інтелектуальних, моральних, психологічних і т. ін., які вирізняють її в суцільному загалі особистостей, піднімають над обставинами, дозволяють спілкуватись з учнями не лише на матеріалі науково вивіреного знання чи повсякденного досвіду, але й з позицій ідеалу. Навчаючи і виховуючи дітей, така людина розгортає горизонти суцього, змальовує перспективу, збуджує й формує мрію, утверджує її у якості доленосної зірки. Водночас учитель є людиною, для якої «все людське» є такою ж потребою, як і для інших. Як і кожна людина, вчитель прагне мати належне житло, вибудувати свій

дім, виростити й виховати власних дітей, забезпечити сімейний добробут, мати товаришів, спілкуватись із друзями, тобто, жити таким же життям як і всі, виконуючи разом із тим свою високу просвітительську місію.

Дехто в суспільстві (здебільшого представники влади, рідше – деякі батьки) намагається вибудувати своє ставлення до вчителя лише зважаючи на його професійну функцію і сутність, мовляв, «вчитель має навчати і виховувати» і не більше. При цьому вони забувають про те, що вчитель є людиною і особистістю, індивідом і індивідуальністю, має власні потреби та інтереси, має жити нормальним життям в людському середовищі. І якщо суспільство (чи локальна громада) поставиться до цих речей зневажливо, то про ефективність вчителювання, навчання і виховання підростаючих поколінь не може бути й мови. Як підкреслював Іван Зязюн, педагогічний процес потребує створення і постійного відтворення належних умов, найголовнішою серед яких є ставлення до вчителя з боку суспільства загалом, батьківської громадськості і учнів, зокрема. Без створення таких умов він перетворюється на формальність, школа стає нудною справою, а вчитель рано чи пізно полишає свою роботу.

В українській національній культурній традиції учитель вважався чи не основною постаттю (поряд із представником духовенства) в селі, мікрорайоні, маленькому містечку. Його поважали і боялися, до нього йшли за порадою, запрошували на сімейні урочистості й, віддаючи дитину до школи, наставляли «слухатись вчителя, як рідного батька». Освіта вважалась найбільш престижною справою. На жаль, у період царизму, існування українських земель під владою інших держав, а особливо в радянські часи, ставлення до вчителя змінилось далеко не в кращу сторону. Царизм та представники владних структур інших держав, що домінували над тими чи іншими регіонами України, намагались принизити українського вчителя, зменшити його вплив на учнів, а нерідко – просто вилучити його з навчально-виховного процесу. Вони насаджували власну, якщо не зовсім ворожу, то у всякому разі – чужу українському народові ідеологію і культуру. Викладання українською заборонялось. Вивчення української мови та культури переслідувалось. Український учитель, який намагався

донести до учня українське слово, культуру, світосприйняття карався, підлягав жорстоким репресіям.

Особливе ставлення до вчителя, лукаве і водночас вимогливе, продемонструвала радянська влада. Слідуючи вказівкам В. Леніна про вчительську справу як найважливішу для духовного і культурного зростання народу і особистості, вона на словах піднімала вчителя, на ділі ж – вижимала з нього останні соки, змушувала лукавити й наперекір власним переконанням пропагувати як єдино вірну й справедливу комуністичну ідеологію.

Лукавство в школі є найбільш тяжким злочином перед дитиною. Щоправда, у ті, не такі вже й далекі часи, лукавили не всі й неоднаковою мірою. Багато хто з тогочасних учителів щиро вірили в комуністичні ідеали і мораль, які до того ж мали досить потужний гуманістичний, загальнолюдський потенціал. Вони навчали і виховували, пропагували й формували, не відаючи про те, що зрощують ілюзійні цінності, формують ілюзійну особистість, які з часом будуть відторгнуті історією. Позитивною у цій праці була лише та наукова складова, яку вчителі передавали дітям, і та щирість, людяність і любов до дитини, з якою вони заходили до класу. Навряд чи ми маємо право звинувачувати їх у лукавстві. Як говорили древні, такі тоді були часи і такі звичаї. До речі, означена епоха царизму подарувала світові видатних українських педагогів, теоретиків і практиків вчительської справи світового рівня – М. Пирогова і К. Ушинського; радянська епоха – А. Макаренка і В. Сухомлинського. Таїнством залишається не лише їх геніальна спадщина, яку вивчають сьогодні у всьому цивілізованому світі, але й те, як вони могли створити подібне в контексті і наперекір епосі, в якій жили, переживаючи її грандіозні злети і не менш грандіозні падіння.

Була в ті часи й інша когорта вчителів, тих, хто мав сумнів щодо справедливості життєвих устоїв, що вибудовувались радянською владою, але з дійсністю загалом погоджувались. Таких учителів не можна назвати іншим словом, як пристосуванці. Їх роль в історії розвитку освіти, культури і просвітництва суперечлива. Вони погоджувались із рішеннями партії й уряду, коливались разом із ними в оцінці історії, сьогодення та перспектив розвитку, засуджували «ворогів народу», співали

патріотичні пісні, навчали і виховували дітей у контексті директив, спущених зверху. Пристосовництво заповняло школу. В життя йшло покоління людей, якщо й не зневірених в ідеалах, то у всякому разі з умінням помовчувати з приводу їх змісту і спрямованості, з майстерністю приладнуватись до реалій тогочасної економіки і політики, культури і побуту.

І лише поодинокі вчителі-подвижники намагались розвіяти радянську міфологію, сформувавши дух непокори, передати учневі українську ментальність і культуру, виховати загальнолюдські наукові, моральні, естетичні цінності. Таких учителів переслідували і карали, виганяли зі школи, таврували як ворогів народу. Більшість із них розділили участь в'язнів ГУЛАГів, інших репресивних установ радянської епохи.

У спадщину від колишнього СРСР незалежна Україна отримала вчителів, які в своїй більшості представляли всі охарактеризовані типи: ідеологічно лукаві продовжували лукавити; пристосуванці – пристосовуватись. І лише національно свідомі особистості, ті, хто готував незалежність власною діяльністю або ж майстерно сказаним словом, для кого українська справа була, є й залишається справою життя, долі і совісті, взялись за розбудову української освіти як національної справи, формування вчителя нового типу й нової ідеологічної спрямованості.

На жаль, перші роки незалежного розвитку України продемонстрували вкрай негативне ставлення до вчителя, до шкільної справи загалом. І хоча влада намагалась демонструвати своє «палке бажання» реформувати цю галузь, мабуть, саме вчитель став головною «розмінною монетою» негараздів, які впали на голови пересічних громадян такими процесами, як «роздержавлення» і «приватизація», «лібералізація цін» і вульгарна «демократизація» суспільства. Масове закриття закладів освіти, хронічна невивплата заробітної плати, безпідставне скорочення одних і введення інших навчальних предметів, відсутність необхідних засобів навчання, підручників і навчальних посібників, а головне – вкрай негативне, образливо вульгарне ставлення до вчителя як до людини меншої вартості, кинуло вчителя в процес заробітчанства, основним напрямом якого стала торгівля. Десятки, сотні, а може й тисячі вчителів

стали найманими продавцями чужого, як правило, низькоякісного товару, привезеного з Китаю, Туреччини, Польщі. Ринкова стихія полонила вчителя, деформувала світогляд і психологію. Після 2–3-х років, проведених учителем на ринку, про повернення до педагогічної професії не могло бути й мови.

Цей парадокс, на жаль, має місце і в Україні. Попри різноманітні урядові програми підтримки вчителя, перманентні підвищення заробітної плати, раціонально обґрунтованого, вивіреного у співвідношенні з тим внеском, який учитель робить у розвиток людського капіталу суспільства, алгоритму розв'язання не має. Ставлення до вчителя довгий час було залишковим. У суспільстві домінувала своєрідна формула лукавства: кожен, хто веде свою дитину до школи, підшукує «гарну школу» і «гарного вчителя», а коли питання постає про їх матеріальну підтримку, то переважна більшість віддає перевагу власній справі. Вчитель, як людина і особистість, в Україні належних умов для повної самореалізації ще не має.

Ситуація, що склалась у педагогічному просторі держави, далеко неоднозначна. З одного боку, школа нібито й працює, з іншого – суспільство вже не може закривати очі на ті проблеми, які її пронизують, а саме: фінансові негаразди, матеріальна незабезпеченість, кадровий голод... Суспільство має повернутись обличчям до школи і вчителя, а не відсторонювати їх на більш пізній час.

Головною серед цих проблем є проблема підготовки **нового вчителя**, який би міг відшукати відповіді на виклики епохи й реалізувати їх у щоденній навчально-виховній практиці. Виконання цього завдання цілком і повністю покладається на педагогічні університети. Якою ж має стати педагогічна освіта й університет у XXI столітті? Академік Іван Зязюн в одній зі своїх праць пише: «В основу освітньої системи має бути покладена генеральна ідея, яка врівноважуватиме конфліктні ситуації в ній самій і в суспільстві в цілому. Такою єдиною ідеєю є гуманістичний світогляд, який передбачає розвиток таких якостей особистості, як усвідомлення природи і людини в їхній єдності, відмова від авторитарного, міфологічного стилю мислення, терпимість, здатність до

компромисів, поважливе ставлення до чужої думки, до інших культур, цінностей, вірувань» (Зязюн, 2002, с. 29).

Учитель традиційної підготовки і досвіду здійснити останнє не зможе. В основі його становлення та діяльності довгий час домінували моноідеологічні, тоталітарні цінності. Значна їх кількість до сих пір залишається прихильниками і провідниками репресивної педагогіки.

Молоді ж випускники педагогічних вишів до школи йти не поспішають. Школа не знає притоку свіжих сил, а тому «замулюється» повсякденністю. З неї пішли новаторство і творчість. Вона катастрофічно відстала від життя. Суспільство стомилось від повсякденних реальних і міфологемних зауважень та скарг «на школу і вчителя». Вчитель просто розгубився під натиском більшою мірою ірраціональних суспільних інновацій, які він не може досягнути.

Як пояснити учневі, чому майже щоденно ростуть ціни; чому лукавлять політики; чому колишні дебошири й розбійники стали поважними бізнесменами, а колишні відмінники (у кращому випадку) – їх референтами чи секретарями; чому на підтримку депутатів виділяються значні кошти в той час, коли їх не вистачає на утримання сирітських будинків, армії; чому чиновники і їх діти уникають покарань за скоєні злочини... І ще надто багато «чому» залишається без відповіді не тільки з боку вчителя, але й від суспільства загалом. При залишковій свідомості, мізерній зарплаті, принизливому суспільному статусі, браку інформації, перманентної неуваги суспільства, держави і батьків учитель виявився загнаним у глухий кут. Де вже там щось передати дітям! Невтішна ситуація, що склалась, потребує радикальних змін: з одного боку, суспільних (статус учителя, оплата праці, забезпечення засобами навчання тощо), з іншого боку, практично-педагогічних, тобто до школи мають прийти нові покоління вчителів, підготовлених за новими програмами, підручниками, методиками і технологіями, покликаними до життя його новим поворотом – входженням у інформаційну епоху, глобальне суспільство знань.

Сьогодні ситуація змінюється на краще. Прийняття Верховною Радою нового Закону «Про освіту» (Верховна рада, 2017) та

затвердження Урядом концепції «Нової української школи» (2016), здається, переорієнтовує підходи до вчителя як із боку держави, так і з боку громадськості. Вчитель стає потрібним: йому підвищили зарплату, озброїли новими методиками та технологіями навчання, зорієнтували на новий зміст освіти. Мрії академіка Івана Зязюна про ставлення до вчителя, історичної місії вчителя, здається, збуваються.

Сьогодні багато і правильно говорять про вчителя, його якості, роль у навчанні та вихованні особистості. Привабливим виглядає обґрунтування вигляду нового вчителя Центром Інноваційної освіти «Про.Світ». На їх думку, **вчитель нового покоління** – це людина, яка розуміє та приймає відмінності учнів та їхніх потреб, вміє створити позитив у навчанні, толерантний, справедливий, розуміє свій внутрішній світ та приймає помилки (свої та інших). Вчитель – це лідер і менеджер. Це людина, яка бере відповідальність за успіх свого учня, добре працює в команді з іншими вчителями, є порадником, другом і помічником для дітей, постійно вчиться та різнобічно розвивається, є носієм високих етичних стандартів (тобто навчає прикладом). Учитель має бути **звільнений від стереотипів, успішний**. Тобто Справжнім Учителем є та людина, яка вміє створити середовище для ефективного навчання та розкриття таланту дитини, знаходить цікавий матеріал для уроків, досліджує, любить свою роботу, успішно реалізовує себе через роботу, творчий, проактивний, звільнений від стереотипів, гнучкий (швидко реагує на зміни в зовнішньому середовищі). Вчитель – це людина, як володіє презентаційними навичками. Вчитель є мовно компетентним, тобто чітко та зрозуміло висловлюється; використовує різні методи та практики викладання матеріалу, новітні інформаційні технології в навчальному процесі; підтримує принцип спільної відповідальності – учитель + батьки; формує знання та навички, потрібні у сучасному світі. Вчитель навчає учнів лідерству та командній роботі, розвиває в них критичне мислення і навички вирішення проблем, дає право вибору та вчить брати відповідальність за свій вибір, а також своїм прикладом демонструє навички для досягнення успіху в ХХІ ст. (Вчитель нового покоління, 2018).

Висновки. Як підготувати такого вчителя? Як забезпечити великій армії вчителів старшого покоління належну перекваліфікацію? Яку роль в цьому мають відіграти педагогічні університети? Пошук відповідей знову й знов повертає нас до педагогічної спадщини академіка І. Зязюна. Вивчаючи її, залишу відповіді на них для більш детального розгляду.

Список літератури

- Верховна рада України. (2017). *Закон України про освіту*. Взято з <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Вчитель нового покоління* (2018). Взято з <http://www.prosvitcenter.org/uk/vchytel-novoho-pokolinna-yakuu-vin/>.
- Зязюн, І. А. (2002). Технологія освіти в контексті удосконалення професійного розвитку особистості. *Розвиток педагогічної і психологічної науки в Україні 1992 – 2002 рр.* (Ч. 2, с. 28–43). Харків: «ОВС».
- Нова українська школа (2016). Концептуальні засади реформування середньої школи. Концепція нової української школи (документ пройшов громадські обговорення і ухвалений рішенням колегії МОН 27/10/2016).

Viktor Andrushchenko

THE IDEA OF A TEACHER IN ACADEMICIAN IVAN ZIAZIUN'S PEDAGOGICAL HERITAGE

The significance of I. Ziaziun's educational heritage for the formation of the personality of a teacher of the XXI century is analyzed in the article. It is emphasized that the idea of a teacher is one of the main subjects of his pedagogical heritage, which the scientist gave almost all his time. The notion «teacher», in accordance with I. Ziaziun's ideas, has been defined. The role and personality of a teacher in world history from the ancient times to the modern period is revealed. The author focuses on the peculiarities of the attitude towards the teacher's profession in Ukraine and its national cultural traditions in different historical periods, in particular during the epoch of Tsarism and Soviet power, which, in spite of everything, were presented to the world by the world's leading teachers, world-class teachers and practitioners – N. Pirohov and K. Ushynskii, A. Makarenko and V. Sukhomlynskii. The sacrament remains not only their ingenious heritage, which is being studied today in the whole civilized world, but also how they could create a similar in context and in spite of the era in which they lived, experiencing its grandiose ups and no less grandiose falls. The situation in the pedagogical space of modern Ukraine, the peculiarities and problems of preparing a new teacher, which could find answers to the challenges of the era and realize them in daily educational practice, is described. The characteristics of the teacher of a new generation, successful and liberated from stereotypes, linguistically competent, a researcher, an innovator, etc. are determined.

The views of I. Ziaziun on the academic teacher's look, his professional qualities, their formation at the pedagogical university, etc. are determined by the author completely accordant to new approaches, which are initiated by the Law of Ukraine «On Education» (2017) and the Project «New Ukrainian School».

Keywords: education, culture, a teacher, upbringing.

References

- Verkhovna rada Ukrainy. (2017). Zakon Ukrainy pro osvitu. [Law on Education of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Vchytel novoho pokolinnia [Teacher of the New Generation]. (2018). Retrieved from <http://www.prosvitcenter.org/uk/vchytel-novoho-pokolinnya-yakyy-vin/>.
- Ziazun, I. A. (2002). Tekhnolohiia osvity v konteksti udoskonalennia profesiinoho rozvytku osobystosti. [Technology of education in the context of improving the professional development of the individual]. Development of pedagogical and psychological science in Ukraine 1992 – 2002 (Part 2, p. 28–43). Kharkiv: «OVS».
- Nova ukrainska shkola (2016). Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly. Kontsepsiia novoi ukrainskoi shkoly. [New Ukrainian School. Conceptual Principles of Reforming High School. The Concept of a New Ukrainian School]. (the document was public discussion and approved by the decision of the MES Board on 27/10/2016).

Одержано 15.02.2018 р.